

Яраслаў Самуйлік

ГОШЧАВА: ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ, АДМЕТНАСЦІ ГАВОРКІ (ІВАЦЭВІЦКІ РАЁН)

Вёска Гошчава (мясцовыя жыхары называюць сябе *гашчоўцамі*) адносіцца да Стайкаўскага сельскага савета. Размешчана яна за 7 км на паўднёвы захад ад раённага цэнтра Івацэвічы і прыкладна на такой жа адлегласці на паўднёвы ўсход ад г. Косава. Тут нарадзіўся і вырас вядомы беларускі літаратуразнаўца і педагог Аляксей Антонавіч Майсейчык.

Паводле звестак мясцовых краязнаўцаў, назва вёскі паходзіць ад імя княжацкага дружынніка ваяра Гошчы, які распусціў сваю дружыну, і многія яго паплечнікі пасяліліся на ўзвышшы ў гэтых мясцінах і пачалі гаспадарыць. Паходжанне назвы вёскі ад імя *Гошча* найбольш верагоднае. У наваколлях вёскі Гошчава вядома некалькі дзесяткаў курганоў і земляны

вал даўжынёю ў 500 м, а таксама пляцоўкі разнастайнай канфігурацыі. З пісьмовых крыніц вёска вядома з XV ст. у складзе Клецкага княства ВКЛ. Паводле даследаванняў М.К. Любаўскага, у 1485 г. Ласасін, Бялавічы і Гошчава былі падараваны вялікім князем Казімірам цвярскому князю Міхаілу Барысавічу, які збег з Русі ў Літву пасля паражэння войск Маскоўскага князя Івана III у вайне з ВКЛ.

У кнізе “Рэвізія пушч і пераходаў звярыных у Вялікім княстве Літоўскім...” Гошчава згадваецца як уладанне Льва Абразцова, якому яно перайшло пасля смерці цвярскага князя Міхаіла Барысавіча. Яшчэ раней Гошчава належала князям Чартарыйскім. У 1559 г. пры апісанні межаў пушчаў ВКЛ прыводзяцца скаргі пасялян на дзеянні гошчаўскага ўладара Льва Абразцова: ён “праз граніцу старадаўнюю перашоўшы нямала яго пушчы гаспадарскае забраўшы, асадзіў там людзей 11 службаў”. У XVI ст. Гошчава – вёска ў Слоніўскім павеце ВКЛ. У пачатку XVII ст. – уладанне Тышкевічаў. Альжбета Тышкевічова-Савіцкая ў 1614 г. пры падзеле маёнтка Гошчава паміж сынамі “дзельчым актамі” замацавала тры валокі зямлі за гошчаўскай царквой, якую пабудавала ў 1596 г. (пазней яна згарэла). Замест царквы яе ўнук кашталян смаленскі Мікалай Тышкевіч у 1692 г. пабудаваў дамініканскі кляштар і каталіцкі касцёл. У 1776 г. івацэвіцкі ўласнік пан Глухоўскі спаліў кляштар і адабраў гэты падарунак. Перад гэтым прыёр (настаяцель) кляштара Раймунд Корсак хрысціў у кіеўскім касцёле ў 1746 г. Тадэвуша Касцюшку.

Паводле звестак Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва Літвы, у Гошчаве існавала таксама грэка-уніяцкая царква. Як значыцца ў кнізе візітацыі касцёлаў Слоніўскага і Лідскага дэканатаў, гэта царква да 1794 г. была ўжо вельмі старая, дах працякаў. У Гошчаўскі грэка-уніяцкі прыход уваходзілі сяляне вёсак Гошчава, Аўсто, Размеркі, Быч, Воля, Сярадава. Пасля закрыцця уніяцкіх цэркваў у 1839 г. сяляне перайшлі ў праваслаўную веру, сталі наведваць праваслаўную царкву, пабудаваную на месцы былога каталіцкага касцёла. Далей яна прыйшла у заняпад, у больш пазнейшых дакументах згадваюцца руіны старой царквы. Цяпер на гэтым месцы знаходзяцца могілкі.

З 1795 г. Гошчава ў складзе Расійскай імперыі. У XIX ст. – у складзе Слоніўскага павета Гродзенскай губерні. У час Айчынай вайны 1812 г. каля в. Гошчава стаяў са сваім штабам генерал Собалеў. З 1814 г. маёнтак Гошчава належаў Быценскаму кляштару базыльян. У 1838 г. каля дарогі ў г. Косава пабудавана драўляная Крыжаўзвіжанская царква. Царква – помнік архітэктуры, які вылучаецца своеасаблівай аб’ёмна-прасторавай кампазіцыяй, з элементамі драўлянага народнага дойлідства.

У 1854–1855 гг. група сялян вёскі праводзіла самавольную высечку казённага лесу, за што была прыцягнута да адказнасці. Паводле інвентару

1859 г. Гошчава – казённы маёнтак. У гэтым жа годзе ў Гошчаве Боркінскага сельскага таварыства адбыўся сельскі сход: сяляне даслалі гродзенскаму губернатару скаргі на сваё цяжкае становішча. Адзін з сялян вёскі ўдзельнічаў у ваенных дзеяннях Расіі на Каўказе і атрымаў медаль “За порокорение Западного Кавказа” (1850–1864 гг.).

У 1867 г. Гошчава – казённая ферма, сельскае таварыства. У 1870 г. Гошчава ў Косаўскай воласці Слонімскага павета, сяляне ўваходзілі ў склад некалькіх сельскіх таварыстваў. У тым жа годзе вёска Гошчава ўваходзіла у склад маёнтка Косава і знаходзілася ва ўласнасці памешчыка Вандаліна Пуслоўскага. Тут дзейнічалі царква, народнае вучылішча. У 1870 г. у Косаўскім маёнтку вядома таксама вёска Вяліка-Гошчаў, якую валодаў Напалеон Палубінскі, і казённы маёнтак. У 1886 г. у Гошчаве налічвалася 73 двары, 786 жыхароў, была царква, працавалі школа, вінакурня, конны млын. У 1890 г. – сяло, маёнтак, пасёлак. У якасці аднаго з фальваркаў разам з Падзамчай, Сярадавам, Куляшамі, Бялавічамі, Ятвезью, Жабінцам, Мерачоўшчынай, Альшаніцай, Вялікім Лесам, Баравікамі, Альбай і Баранню Гошчава ўваходзіла ў склад Косаўскага маёнтка, якім пры незразумелых абставінах, згодна са Спісам землеўладальнікаў за 1890 г., стаў валодаць Леў Пуслоўскі. Аднак пасля першай сусветнай вайны 1914 г. маёнтак Пуслоўскім быў страчаны і распарцэляваны (падзелены на больш малыя ўчасткі). У 1905 г. Гошчава – сяло, маёнтак, фальварак у Косаўскай воласці. З 1915 г. акупаваны германскімі войскамі. У першую сусветную вайну ўсё насельніцтва вёскі падалося ў бежанцы, а вярнуліся ў 1920–1921 гг. З лютага 1919 г. Гошчава акупавана польскімі войскамі. У 1921 г. вёска ў складзе Польшчы, у Косаўскім павеце Палескага ваяводства. У 1924 г. Гошчава – вёска і фальварак у Косаўскай гміне.

У 1929 г. жыхары вёсак Гошчава і Сенькавічы падалі школьнаму інспектару заяву аб навучанні іх дзяцей на беларускай мове і адкрыцці беларускай школы. Пасля таго, як улады адмовіліся выканаць просьбу, адбылася дэманстрацыя.

З 1939 г. в. Гошчава ў БССР. З 1940 г. – цэнтр Гошчаўскага сельсавета Косаўскага раёна Брэсцкай вобласці.

У Вялікую Айчынную вайну ў 1941–1944 гг. акупавана нямецка-фашысцкімі захопнікамі. Нямецка-фашысцкія акупанты расстралялі сорок мірных жыхароў вёскі. А ў сакавіку 1943 г. у Гошчаве адбылася трагедыя. Амаль уся сям’я Канстанціна Дразда, якая налічвала шасцёра дзяцей ад пяці да семнаццаці гадоў, а таксама суседка Драздоў Акініня Гарадзейчык з трохгадовым унукам (усяго дзесяць чалавек) былі жывым спалены ў стадоле. Па словах старасты, “нехта данёс, што Дразды – сваякі Каспяровічаў з Бычы, што пайшлі ў партызаны”.

З 1947 года Гошчава ўваходзіць у склад Івацэвіцкага раёна. З 1954 г. вёска ў Стайкаўскім сельсаветае, з 1962 г. – у Бярозаўскім раёне. А з 1965 г. Гошчава зноў у Івацэвіцкім раёне.

Паводле навуковых крыніц гаворка вёскі Гошчава адносіцца да паўднёва-заходняга дыялекту, што і пацвярджаюць зафіксаваныя намі фанетычныя і марфалагічныя асаблівасці гаворкі гэтай вёскі.

Гаворцы в. Гошчава, як і літаратурнай мове, уласцівы шэсць галосных гукаў [a], [э], [i], [o], [y], [ы].

Найбольш пашыраны ў даследуемай гаворцы гук [a]. Галосны [a] вымаўляецца на месцы гістарычнага або спрадвечнага (этымалагічнага) *o ў ненаціскных складах пасля цвёрдых зычных: *даро́га, каро́ва, галава́, ма-лако́*, але: *огоро́д, пол'это́к, горéх, постолы́*. Непаслядоўна захоўваецца гістарычны *o і ў адкрытых канцавых складах: *высо́ко, жало́*, але: *с'эна, д'эрава́*.

Галосны [a] ужываецца таксама ў першым пераднаціскным складзе пасля губных зычных на месцы спрадвечных (этымалагічных) *h, *e: *ба́ада, в'асна́, мяшо́к, в'адро́, п'асо́к*; на месцы гістарычных *e, *ь у першым пераднаціскным складзе пасля спрадвечных (этымалагічных) *з, *с, *d > [dz], *н, *т > [ц']: *замл'а́, с'ало́, дз'ан'о́к, н'амá, цап'э́р*; на месцы паслянаціскага гістарычнага галоснага *e ў словах тыпу: *ба́эраг, в'эча́р*; на месцы спрадвечнага (этымалагічнага) *e ў пераднаціскных і паслянаціскных складах у наступных словаформах: *уз'ала́, гл'адз'э́ў, зл'ака́ўс'а, зайа́ц, па́мац'а*.

У так званых новых закрытых складах гістарычны гук *o захоўваецца: *воз, вол, нос, стол, больш, йон, по́йдз'еш, каро́ўка*.

Галосны [e] ужываецца на месцы спрадвечнага (этымалагічнага) націскага *h: *л'ес, с'эно, сн'ег, в'е́ц'ер*.

У слове *далёка* гістарычны *e ў націскай пазіцыі захоўваецца: *дал'э́ко*, але: *ав'ос, м'од*.

У слове *часнок* адзначаны націскны галосны [ы]: *часны́к*.

Кансанантызм даследуемай гаворкі характарызуецца наступнымі асаблівасцямі: мяккасць губных і прэдняязычных; мяккасць заднеязычных [z], [к], [х] у спалучэннях *зы, *кы, *хы ў поўных формах прыметнікаў. а таксама ў пазіцыі перад галосным [e] у прыметнікава ніякага роду адзіночнага ліку; наяўнасць губна-зубнога [v], паўгалоснага [y] у пэўных пазіцыях; ужыванне фрыкатыўнага [z]; аглушэнне звонкіх зычных у канцы слова і асіміляцыя па глухасці; захаванне гістарычных спалучэнняў “мяккі зычны + ъ”: паслядоўнае ўжыванне прыстаўнога (пратэтычнага) [z] і інш.

У вывучаемай гаворцы губныя мяккія ў становішчы перад гістарычнымі *e, *h, *i, *ь: *ба́ада, в'асна́, м'ашо́к, в'адро́, п'асо́к, ба́эраг, в'эча́р, да м'ан'э́, п'эрышы́; лав'і́ц', м'іска, п'іса́ц', раб'і́ц'*.

Зычны [л] перад спрадвечнымі (этымалагічнымі) *е, *і таксама мяккі: *пól'е, ал'э, л'едз', кал'і, л'іпа, л'іц', хадз'іл'і.*

Гістарычныя зычныя *д > [дз'], *т > [ц'], *з, *н, *с вымаўляюцца мякка перад рэфлексамі *е, *і: *дз'эраво, ц'ап'эр, з'амл'а, н'амá, с'алó; хадз'іц', кас'іц', з'імá, н'іўка.*

Губныя і перэднеязычныя перад спрадвечным (этымалагічным) *н мяккія: *л'ес, л'это, сн'ег, в'эц'ер.*

У поўных формах прыметнікаў у спалучэннях *гы, *кы, *хы, а таксама ў пазіцыі перад галосным [е] у прыметніках ніякага роду адзіночнага ліку, гістарычна цвёрдыя заднеязычныя перайшлі ў мяккія: *доўг'і, карóтк'і, тóнк'і, ц'іх'і, доўг'ейе, карóтк'ейе, ц'іх'ейе.*

У пазіцыі перад галоснымі вымаўляецца губна-зубны галосны [v]: *váta, vadá, vól'ны, v'эц'ер, v'ілк'і, плыvу.* Зычны *в, які паходзіць з *в, *л (в < в, л), пасля галосных перад зычнымі і ў канцавым становішчы даў паўгалосны [ÿ]: *куп'іў, лаўка, доўг'і, праўда.*

Носьбітам даследуемай гаворкі характэрны фрыкатыўны гук [z]: *густы, гóрад, оgoród, гурóк, гадз'ўка, з наг'і,* а таксама аглушэнне звонкіх зычных на канцы слова і асіміляцыя па глухасці: *дуп, вос, нош, гóлат, кáска, загáдка, гўпка, нóшка.*

Зычныя ў гістарычных спалучэннях “мяккі зычны + вj” захаваліся: *з'эл'іе, нас'ен'іе.*

Паслядоўна ўжываецца пратэтычны [z]: *гóстры, гóрац'і, гўл'іца, гóс'ен', гóчы, гóз'ера, н'ігóднога.*

З марфалагічных асаблівасцей ярскравым з'яўляецца ўжыванне ў традыцыйнай гаворцы в. Гошчава назоўнікаў мужчынскага і жаночага роду з асновай на зацвярдзелы, як і ў літаратурнай мове, з канчаткам -ы: *на канцы, на двары, на мяжы* і інш.

Назоўнікі жаночага, мужчынскага і ніякага роду першага і другога тыпаў скланення з цвёрдай і мяккай асновай у месным склоне адзіночнага ліку адзначаны з канчаткам -е: *у хац'е, у л'эс'е, у пól'е, у нóс'е.*

Назоўнікам жаночага роду першага тыпу скланення з цвёрдай і асновай на заднеязычныя [z], [к], [х] у родным склоне множнага ліку найбольш ўласцівы нулявы канчатак (□) або канчатак -оў: *хат, стрех, дарóг, бабоў.*

Назоўнікі мужчынскага роду другога тыпу скланення з мяккай і зацвярдзелай асновай у творным склоне адзіночнага ліку занатаваны з канчаткам -ом: *кан'óm, рубл'óm, йацóm, нажóm.*

Назоўнікам мужчынскага роду другога тыпу скланення давальнага склону множнага ліку характэрны канчатак -ам: *л'ўдз'ам, кón'ам.*

У творным склоне назоўнік *грудзі* мае канчатак -ám'і: *грудз'ám'і.*

Назоўнік множнага ліку *чобаты (боты)* у месным склоне ўжываецца з ненаціскным канчаткам -ах: *у чобатах.*

У назоўным склоне прыметнікі мужчынскага роду адзіночнага ліку маюць ненацісны і націскны канчатак канчатак *-ы*: *новы, добры, харошы, малады, стары, малы*.

Для прыметнікаў жаночага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне характэрны націскны і ненаціскны канчатак *-аіа*: *малада́іа, стара́іа, нова́іа, добра́іа*.

Прыметнікі ніякага роду адзіночнага ліку назоўнага склону адзначаны з ненаціскным канчаткам *-аіе* і націскным – *-оіе*: *нова́іе, сала́дкаіе, харо́шаіе, маладо́іе, старо́іе*.

Незначальнай форме дзеяслова з асновай на галосны ўласцівы суфікс *-ц*: *хадз'іц', раб'іц', спац'*.

У інфінітыве зваротных дзеясловаў занатаваны з постфіксам *-ца*: *умыва́цца, бра́цца, раб'іцца, зва́цца*.

У дзеясловах з асновай на заднеязычныя гукі *[з]*, *[к]*, *[х]* у форме трэцяй асобы множнага ліку адбываецца чаргаванне з шыпячымі: *стрыжы́ц', п'ачу́ц'*.

Дзеясловы тыпу *лятаць, лятаюць* маюць формы з націскам на першым складзе асновы: *л'эта́ц', л'эта́іуц'*.

Дзеясловам *насіць, хадзіць* у першай асобе адзіночнага ліку цяперашняга часу ўласцівы формы: *хаджу́, нашіу́*.

У першай і трэцяй асобе адзіночнага ліку цяперашняга і прошлага часу абвеснага ладу дзеясловы пашыраны з постфіксам *-с'а*: *байу́с'а, купайу́с'а, байа́ўс'а, купа́ўс'а, н'эшта зраб'ілас'а*.

Дзеясловы першага і другога спражэння ў першай асобе адзіночнага і множнага ліку маюць формы з канчаткамі *-е*, *-іц'*, *-уц'*, *-ац'*: *ідз'э, н'ас'э, ходз'іц', нос'іц', іду́ц', н'асу́ц', ходз'ац', нос'ац'*.

Такім чынам, усе названыя асаблівасці вакалізму і кансантантызму гаворкі в. Гошчава ўказваюць на прыналежнасць яе да гродзенска-баранавіцкай групы гаворак.

Да таго ж гаворка в. Гошчава Івацэвіцкага раёна вызначаецца і пэўнымі лексічнымі асаблівасцямі. Так, намі зафіксаваны наступныя лексемы: *асло́н* 'услон', *баба* 'калодзежны журавель (агульная назва)', *ба́л'ка* 'бэлька', *вараб'ей* 'верабей', *варе́н'ка* 'кашэль', *во́л'а* 'глотка ў свойскіх птушак', *вуздз'эчка* 'вуздэчка', *вусц'е* 'выемка ў печы', *галава́сц'ік* 'апалонік (хвастатая лічынка жабы)', *горéх* (*в'ал'ік'і заго́н*) 'загон, вялікі участак зямлі, поля', *грыбы́ воўчы́а* 'неядомыя грыбы', *гры́ва* 'пропуск у кашэнні', *гуздз'ён* 'ніжняя частка снапа', *гу́танка* 'арэлі', *дз'ац'э́л'іна* 'дзяцеліна (дзікая канюшына)', *дрыгва́* 'халадзец, квашаніна', *йо́жык* 'вожык', *жабы́ кумка́іуц'* "размова" жаб у цёплы летні дзень', *журау́л'іны* 'журавіны', *жэреб'іа́* 'жарабя', *загра́наіе* 'аплодненае яйка', *зато́ўка* 'здор (нутранае свіное сала)', *з'ел'ену́х'і* 'недаспелыя плады',

кам'ан'іцы 'касцяніцы, касцянке (лясная травяністая ягадная расліна)', кам'ен' 'адтуліна ў жорнах, ручным млыне, куды сыпалі збожжа', канопл'э 'каноплі', каплун 'малако з хлебам (страва)', картоф'ел' 'бульба', кіца 'тупы канец яйка', кац'уба 'качарга', кац'убн'ік 'месца каля печы, дзе стаяць качэргі', к'іричыны 'мякаць унутры гарбуза', коварат 'саха ў калодзежным жураўлі', коц'ік'і (кв'етк'і арэшн'іка) 'суквешце з дробных кветчак у арэшніку', краснагалов'ік 'падасінавік', крышаны 'суп з бульбы', кубло 'гняздо', кудоса 'мяцеліца', кузак'і 'казяўка, кузурка (усякае маленькае, дробнае насякомае)', кум'ак 'таўчоная бульба (страва)', локац' 'лотаць', мароз'н'іша 'узоры ад марозу на акне', матка 'буйное чорнае зерне ў коласе жыта', мл'ін 'млын', муц'іц' 'хлусіць, падманваць', м'аса л'убл'івайе 'смачнае мяса', н'эхай 'нехайны (чалавек)', оц'оса 'атосы (драцяныя з жалезных прутуў або раменныя цяжкі, што ідуць ад верхняга канца аглоблі да загваздки', пагон'а 'мясцовасць "прамежкавая" паміж балотам і грудом', падок 'месца, дзе стаяў стажок', пазур' 'ногаць, пазногаць', пачерыца 'падчарыца, падчарка (няродная дачка)', п'ерав'асло 'палачка для вязання снапоў', п'эр'е 'лісце цыбулі', п'ереп'ілка 'перапёлка', пола 'крысо, пала (ніжняя частка адзення)', постолы 'пасталы, лапці', п'атух 'певень', радз'ушка 'дзяружка, радно (палатная коўдра)', рамонка 'рамонак', скап'ец' 'капец', сн'іц'ей 'хвароба ў выглядзе сажы ў коласе', строк (кул'івайа м'уха) 'авадзень, здрок', струга (луг у м'эн'шых памёрах) 'невялікі луг, лужок', стубло (зал'іты луг в'асноіўу) 'луг, які вясною заліваецца вадой', сц'обка (пам'ашкан'н'е дл'а сьпнк'і картофл'а) 'памяшканне, дзе захоўвалі бульбу', хвартуха прыпнуц' 'надзець і завязаць фарту́х', ц'орка 'тарка (прадмет кухоннага ўжытку для раздраблення, расцірання, напрыклад, бульбы)', черен' 'чарэнь', шп'іл'к'і 'іголкі на хвоі, елцы', шырхац' 'штурхаць', шчав'ей 'шчаўе', іясна 'дзясна́, дзясны́'.

Такім чынам, для запісу дыялектнага матэрыялу намі была выкарыстана "Праграма лінгвістычнага мікраатласа Выганаўскага Палесся" (на базе гэтай "Праграмы..." створаны "Атлас народных гаворак Выганаўскага Палесся" (рукапіс, 219 с.), а таксама так званая новая праграма. Дыялектны матэрыял быў зафіксаваны ў 2001 г. ад мясцовых жыхароў в. Гошчава Майсейчык Антаніны Іванаўны, 1933 года нараджэння, непісьменнай, і Зайко Веры Міхайлаўны, 1932 года нараджэння, 4 класы польскай школы.